

TÜRK EL SANATLARINDAN EL ÖRGÜSÜ ÇORAPLAR

H. ÖRCÜN BARIŞTA*

Zengin bir konu, üslup ve teknik repertuarı bulunan el örgücülüğü Türk El sanatlarının önemli ve en eski dallarından biridir. Gereği gibi tanımadığımız, tanıtamadığımız bu sanat dalında yapılan araştırma ve incelemeler yanısıra yayınların sayısı oldukça azdır. Uygulamalı çalışmalar ise yetersizdir.

1939 yılında yayınlanan, Tefvik Eşberk'in Türkiye'de Köylü El Sanatlarının Mahiyeti ve Ehemmiyeti; 1945 yılında yayınlanan, Kenan Özbel'in El sanatları I, Kılavuz Kitaplar Serisinde yer alan Anadolu Çorapları; 1976 yılında yayınlanan, Kenan Özbel'in Türk Köylü Çorapları dışında; 1970 yılında yayınlanan Fatma Pamir Akbil'in Türk El Sanatlarından Örnekler ve Yusuf Durul ile Nurhayat Berker'in Türk İşlemelerinden Örnekler isimli kitaplarında el örgülerine de yer verildiği görülmektedir. 1981 yılında yayınlanan Betsy Harrell'in Anatolian Knitting Desing isimli kitaptan farklı bir biçimde, 1967 yılında yayınlanmış olan Semiha Dinçsoy ve Ayla Polat'ın Yün İşleri isimli kitabı yalnız teknik bilgiler içermektedir. Üniversitelerimizin dalla ilgili alanlarında konuya sanat olarak yaklaşan teorik araştırma yapılmamıştır. Üniversitelere bağlanan Yüksek Öğretmen Okullarından ise malzemece zengin bilimsel yöntemle işlenmemiş, yayınlanmamış birçok lisans tezi bulunmaktadır. Genellikle 1954-1977 yılları arasında yapılan bu tezler, konunun gereği gibi derlenmeden, eğitim kurumlarımızın ilgi alanı dışına çıkmış olduğunu düşündürmektedir. Öte yandan sanat, teknoloji ve meslek eğitimi veren kurumlarımızın örgücülük dalının motif, renk, kompozisyon düzeni, üslup ve uygulanan tekniklere gereği gibi eğilmeyişi, müzelerimizde bu konuda gerekli ve restorasyon merkezlerinin henüz kurulmamış olması pek yakın bir gelecekte kültürümüzün bu dalda ulaştığı düzeyin belirlenmeden yok olacağı

* Doç. Dr. H. Örcün Barışta, Gazi Üniversitesi, Resim-İş Eğitimi Bölümü Başkanı.

endişesini uyandırmaktadır. Her dalda olduğu gibi bu dalda da ulaşılan düzey belirlenmeli, kültürel mirasına bazı aydınlardan daha sahip çıkan halktan, resmî öğretim ve eğitim kurumlarımızda bilinmeyen teknikler öğrenilmeli ve teknolojiye bu tekniklerden yararlanılmalıdır. Bunun dışında örgücülüğün halkbilim ve sanat tarihi gibi disiplinler yanısıra plastik sanatlar kapsamı içinde disiplinlerarası ve sanatlararası bir yaklaşımla ele alınması, estetik problemlerinin çözümlenmesi gereklidir.

Bu makalede amacımız örgücülük örnekleri arasında ilgi çeken, orijinal parçalarla zaman zaman el sanatları düzeyinden plastik sanatlar düzeyine ulaşan çorapların: Araç, gereç, konu, biçimlendirme, renk ve kompozisyon özelliklerine değinerek kaybolmakta olan, örerek yapılan süslemelerden sarma, iğne ardı, dolama, zincir ve verev delik işi gibi işlemeye benzeyen örgü tekniklerini yapılış biçimleriyle sergilemektedir. Bu yolla çorap örücülüğü konusundaki bilgilerimizi aktarmak, resmi eğitim ve öğretim kurumlarımızda bilinmeyen, yukarıda belirtilen teknikleri tekstil teknologlarının, sanatselverlerin yararına sunmaktır. Öte yandan değişen modağa bağlı olarak giyim ve kuşamda önemini, işlevini yitiren, düz, jakarlı çorap makinelerinin dağılması, çorap fabrikalarının çoğalması ile günümüzde dar bir boğaza itilmiş görülen çorap örücülüğüne çağdaş tekstil endüstrisinin dikkatini çekmektir.

Batıdan, doğıdan farklı bir estetikle, çoğu kez anlam yüklü motiflerle bezenmiş sayısız çorap bugün yurt içi ve yurt dışı müzelerine, koleksiyonlarına yayılmıştır. Bu parçalar arasında İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Alaybey Köşkü, Ankara Etnoğrafya Müzesi, Antalya Müzesi ile Türkiye İş Bankası Koleksiyonları seçkin örneklerle dikkati çekmektedir. Genellikle Prof. Kenan Özbel tarafından derlenmiş (bkz., foto 1), 19. ve 20. yüzyıllara ait olan bu çorapların daha erkene tarihlenebilen Anadolu Türk Sanatı örnekleri henüz gün ışığına çıkmamıştır.

Eski Çorap Örnekleriyle İlgili Kaynaklar :

Bildiği gibi “bugün Yale Üniversitesi’nde yer alan en eski çorap örneği Dura Europosta Fırat nehri kenarında bulunan H. 256 ya tarihlenen üç örgü fragmanıdır. Londra Victoria and Albert Müzesi’nde düz pamuklulardan dokunmuş, Kopt mezarlarından çıkarılmış çorap çiftleri vardır. 4 ve 5. yüzyıldan olan bu çorapların biri kah-

verengi-mor, diğeri kırmızıdır. Bu çorapların topuk ve burun kısımları bulunmaktadır. New-York Metropolitan Museum of Art'da Suriye'de örüldüğü düşünülen çoraplar vardır. 12-13. yüzyıllardan kalan bu çoraplar açık zemin üzerine kûfi yazı bordürü ile bezenmiş beş mavi şeritle süslüdür. Detroit Institute of Art'da çorabın üst kısmı olduğu düşünülen bir fragman vardır. Mısır'dan gelmiş olan ve 10-14 yüzyıllara tarihlenen örnek beyaz üzerine mavi geometrik motiflerle süslenmiştir¹ şeklindeki bilgiler bu konuda tanıklık etmekte ve Anadolu ve çevresinde çorabın varlığına işaret etmektedir.

Öte yandan kökleri ta "2. Pazirik kurganından çıkarılan Hun giyiminden örnekler arasında yer alan üzeri nakışlı keçe çoraplarla Milattan öncelere"² kadar uzanan Anadolu Türk Örgü Sanatının ve çorapların 19. yüzyıldan önceki varlığına çeşitli kaynaklar tanıklık etmektedir. Bu kaynaklar arasında : Türklerin Anadolu'ya geldikleri zaman diliminde yazılan Divanü Lûgat-it-Türk'de yer alan "eliglik-eldiven-elcik,³ suf-yün ipinden elle örülen kuşak,⁴ tizildürük-çedik, mest gibi şeylerin ucuna takılan pullar,⁵ kıymaç-kıymaç börk-tiftikten yapılan beyaz başlık olup Çigiller giyerdi,⁶ iğ-ip bükme için kullanılan aygıt⁷ teşrüm-eğrilmiş yün yumağı,⁸ urukluk-yüng-ip yapılmak için hazırlanan yün,⁹ yeteng-yün atılan kabartılan atımcı yayı,¹⁰ sag yün atmak kabartmak için kullanılan sopa,¹¹ yüng-yün,¹² ördi-ördürülen şey için de böyle denir-örer-örmek,¹³ eğrildi-yip eğrildi,¹⁴ kıştırdı-yün kırmak,¹⁵ tolgaştı-yün dolamada yarıştı¹⁶

¹ Harell, Betsy, *Anatolian Knitting Designs*, Redhouse Press, 1981, s. 119.

² Diyarbakırlı, Nejat, *Hun Sanatı*, Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, s. 116.

³ Kaşgarlı, Mahmut, *Divanü Lûgat-it-Türk*, Çeviren: Besim Atalay, Türk Dil Kurumu 1949 cilt 1, s. 153.

⁴ Kaşgarlı, *a.g.e.*, cilt 3, s. 129.

⁵ Kaşgarlı, *a.g.e.*, cilt 1, s. 529.

⁶ Kaşgarlı, *a.g.e.*, cilt 3, s. 175.

⁷ Kaşgarlı, *a.g.e.*, cilt 3, s. 48.

⁸ Kaşgarlı, *a.g.e.*, cilt 1, s. 485.

⁹ Kaşgarlı, *a.g.e.*, cilt 1, s. 150.

¹⁰ Kaşgarlı, *a.g.e.*, cilt 3, s.

¹¹ Kaşgarlı, *a.g.e.*, cilt 3, s. 154.

¹² Kaşgarlı, *a.g.e.*, cilt 3, s. 362.

¹³ Kaşgarlı, *a.g.e.*, cilt 1, s. 172.

¹⁴ Kaşgarlı, *a.g.e.*, cilt 1, s. 248.

¹⁵ Kaşgarlı, *a.g.e.*, cilt 1, s. 221.

¹⁶ Kaşgarlı, *a.g.e.*, cilt 2, s. 220.

beziñç-ipek yün yumağı,¹⁷ eğrik-eğrilen ip,¹⁸ dava-yün sümeği-yün kabartıldıktan sonra halka gibi yapılıp kola giçirilir sonra eğrilir,¹⁹ örük-örülmüş olan nesne,²⁰ etük-edik-papuç,²¹ (çedik-örgü patik), çulkuz etük-topuğu bir tarafa çarpılan papuç mest,²² çefseng-koyun kırkılan makas²³ gibi terimler alan terminolojiye işaret etmektedir.

Öte yandan “Oğuzlar sarılğan bitkilere çor-ot derler”²⁴ “ağ: iki bacak arasındaki boşluk-yüz at mening ağdın geçti-bacaklarımın arasından yüz at geçti,”²⁵ “izlik-kesilen hayvanların derisinden yapılan Türk çarığı. Nitekim şu savda gelmiştir. İzlik bolsa er öldimes, içlik bolsa at yağrmas-çarık olsa adam ölmez; keçe olsa-teyelti bulunsa at yağır olmaz,”²⁶ şeklindeki bilgiler özellikle ata binerken ağa bir nakışlı keçe (içlik) giyildiğini ortaya koymaktadır. Bunların dışında “Kaşgarlı’nın eserinde don ve iç gömleği (atlet) yerine giyilen herhangi bir şeye rastlamadık. Aşağıda görüleceği üzere çorap konusunda da durum böyledir.”²⁷

“Dolak Divanda “yörgencü” kelimesi ile ifade edilmekte olup bunun ayağa sarılan bir çeşit sargı olduğu açıkça kaydedilmektedir. Bilindiği üzere dolak ayak bileğinden diz kapağına kadar sarılan enli ve kalın (yün veya keçeven) bir parçadır. Onların dolaktan başka dizlik de kullandıkları anlaşılıyor. Kaşgarlı’nın “soğukta dizlere giyilen şey olarak tarif ettiği dizliğe yişim denildiğini bildirmektedir. Az çok dizliğe benzeyen tozluk’a ise Türklerin “oguk” adını verdikleri anlaşılmaktadır.”²⁸ şeklindeki bilgiler ayak giyimi konusunda bizleri aydınlatmaktadır. Bütün bu bilgiler çor-ağa teriminin, ağa sarılan nesne karşılığında kullanılmış olabileceğini akla getirmektedir.

¹⁷ Kaşgarlı, *a.g.e.*, cilt 3, s. 373.

¹⁸ Kaşgarlı, *a.g.e.*, cilt 1, s. 105.

¹⁹ Kaşgarlı, *a.g.e.*, cilt 3, s. 237.

²⁰ Kaşgarlı, *a.g.e.*, cilt 1, s. 69.

²¹ Kaşgarlı, *a.g.e.*, cilt 1, s. 68.

²² Kaşgarlı, *a.g.e.*, cilt 3, s. 242.

²³ Kaşgarlı, *a.g.e.*, cilt 3, s. 385.

²⁴ Kaşgarlı, *a.g.e.*, cilt 3, s. 122.

²⁵ Kaşgarlı, *a.g.e.*, cilt 1, s. 81.

²⁶ Kaşgarlı, *a.g.e.*, cilt 1, s. 104.

²⁷ Genç, Reşat. *Divanü Lügat-it Türk Müellifi Kaşgarlı Mahmud’a Göre XI. Yüz yılda Türk İllerinin Siyasi, Etnik, Sosyal ve Kültürel Durumu*, A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Ortaçağ Tarihi Kürsüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1974, s. 156.

²⁸ Genç, *a.g.e.*, cilt 1, s. 159.

Bugün Sofya National Muscum of History'de Uzunköprü çorapları arasında sergilenen nakışlı keçe çorapların varlığı, bu çorapların Hun prenslerine ait keçe çoraplarla benzerliği, 17. yüzyıla ait narh defterinde çorab-furuşan başlığı altında "kiçi ayak"²⁹ olarak isimlendirilen bir çorap bulunması, Fynes Moryson'un Shakespeare'in Avrupasını anlatan seyahatnamesinde Türkleri anlatırken "Eğerleri küçük ve serttir, atların taşıyamıyacağı harp eğerleri kullanmazlar. Kamçıları işlidir ve ayaklarının altındaki üzengi uzun ve atı dürtmek için arkası keskindir. Hiçbir atlı çizme giyemez, donlarını saran bez çoraplar giyerler,"³⁰ şeklinde bilgilere yer vermesi böyle bir görüşü kuvvetlendirmektedir. Selçuklu dönemini yansıtan Varka ve Gülşah albümünde yer alan minyatürlerde Şam hükümdarının ve Gülşah'ın Şam'ı terkeden Varka'yı uğurlaması³¹ sahnesinde (bkz., foto 2) Varka'nın ayağına giydirilen çoraplar; bugün Metropolitan Müzesi sanat eserleri arasında yer alan, 13. yüzyıldan kalan, üzerinde kiçi ayak giydirilmiş bir Selçuklu prensi ve keçe haşa ile süslenmiş at bulunan minai tekniği ile yapılmış Keşan Çanağı; (bkz., foto 3) El Cezeri'nin Kitab fi Marifet el Hıyal Hendeşiyeye (Otomata) isimli eserini bezeyen, içki sunan köleye giydirilen çorap bu konuda tanıklık etmektedir (bkz., foto 4). Osmanlı İmparatorluk Döneminden günümüze ulaşan Baron W. Wratislaw'ın anıları arasında yer alan "Nihayet, yine ulu Tanrı'mn lütfu, hiç ilaç kullanmaksızın iyileşince, midem eski kuvvetini bulunca günlük tayınımız iki ekmek bana yetmeğe başladı. Bunun için öbür tutsaklardan çorap, cldiven ve takke örmesini öğrendim, az buçuk para kazanmağa başladım. Bu para ile sütlaç, yağ, sirke, zeytin, salata, ekmek gibi besin maddeleri alabiliyor, karnımı doyurabiliyordum. Bir süre sonra zincir ortağımın sağlığı iyiye yönelince yine birbirimize kavuştuk. Aziz peder örgü ya da dokuma işlerini hiç beceremediğinden benim bu yoldan kazandığım para ile aldığım yiyeceklere ortak

²⁹ Kütükoğlu, Mübahat, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 tarihli Narh Defteri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983, s. 170.

³⁰ Reyhanlı, Tülay, *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. yüzyılda İstanbul'da Hayat, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 554, Sanat Eserleri Dizisi: 4, Ankara 1983, s. 72.*

³¹ Öney, Gönül, *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve Elsanatları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Gencl Yayın No: 185, Sanat Dizisi: 33, s. 142.

oldu”³² şeklindeki bilgiler hapisanelerde örgü eğitimi yapıldığını ortaya koymakta ve bu dallarda kazanılan para ile bir veya iki kişinin karnını doyurabileceğini işaret etmektedir. Aynı yüzyıldan günümüze ulaşan Moryson’un hatıralarında yer alan “Şalvar ve çorapları şayaktandır. Çorapları diz bağısız, gömlekleri şalvarlarının üstüne düşer,”³³ “Çorap ve ayakkabıları çoğunlukla açık renk deriden altın ve gümüşle eğer daha zengin ve önemli kişinin eşi iseler mücevherlerle bezelidir.”³⁴ şeklindeki bilgiler erkek ve kadın çorapları konusunda bizleri aydınlatmaktadır. 17. yüzyıldan kalan Ehli-hiref defterinde yer alan “Çorap-furuşan: Kavala’nın topuktan yukarısı bir sere olan çorabı 6, Kazdağı yaykanmaşı çorap 4, Kazdağı kaba çorabı 3, orta ayak çorabı 2, Filibe çorabı orta ayak 3 akçe”³⁵ şeklindeki bilgiler yüzyılın çorapları konusunda bizlere ışık tutmaktadır. Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde bu dönemin tiftiği hakkında bilgi vermektedir. “Engürü pastırması ve tiftik keçisinin eti güya mümessektir. . . . Tiftik keçisi bir güne tis-i beyazdır (bembeyazdır) kim kevn-i atlasta öyle mahlûk halk olunmamıştır. . . . Ama mezkûr keçilerin tüyünü makas ile kırksalar ipliği haşin olur. Ama keçinin tüyünü yolsalar ol kadar mülayim olur kim güya harir-i Eyüp nebi olur. Ama fakir keçileri yolarken feryad ü figanları evce peyveste (göklere erişir). Ama kibarlar onun dahi feryat etmemesine yol bulmuşlardır,”³⁶ şeklindeki cümleleriyle dönemin önemli malzemesi olan tiftiğin kaynağını ve elde edilmiş şeklini anlatmaktadır. Yazılı kaynaklar dışında günümüze ulaşan resim ve gravürlerde yer alan tasvirler bu konuda bizleri aydınlatmaktadır. Viyana National Biblioteque,³⁷ Bodleian Library Oxford,³⁸ British Museum³⁹ da bulunan çizimler 16-17. yüzyıllarda kadın kıyafetlerinde çorabın özellikle sokak kıyafetini tamamlayıcı olarak kullanıldığını göstermektedir.

³² Wratislaw, Wenceslaw, *Anılar 16. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğundan Çizgiler*, Karacan Yayınları, 49, Kent Basımevi 1981, s. 120, Çeviren: M. Süreyya Dilmen.

³³ Reyhanlı, *a.g.e.*, s. 71.

³⁴ Reyhanlı, *a.g.e.*, s. 73.

³⁵ Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 170.

³⁶ Evliya Çelebi, *Gördüklerim I*, Seçen ve Açıklamalar yapan Mustafa Nihat Özön, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul 1976, s. 114.

³⁷ And, Metin, *Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 529, Sanat Eserleri Dizisi: 2, Ankara 1982, s. 17.

³⁸ Reyhanlı, *a.g.e.*, s. 132.

³⁹ Reyhanlı, *a.g.e.*, s. 138.

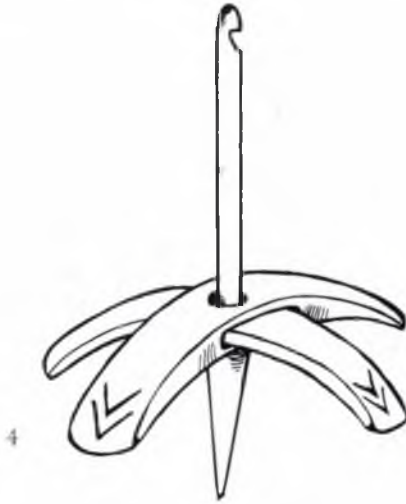

2

3

1 — Fergene. (Sait Özdemir, Ankara Çorap Örücülüğü G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi, Resim-İş Eğitimi Bölümü Yayınlanmamış Lisans Tezi 1976, s. 22.

4

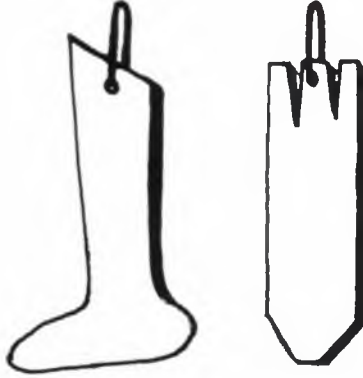
2, 3, 4 İğ Çeşitleri.

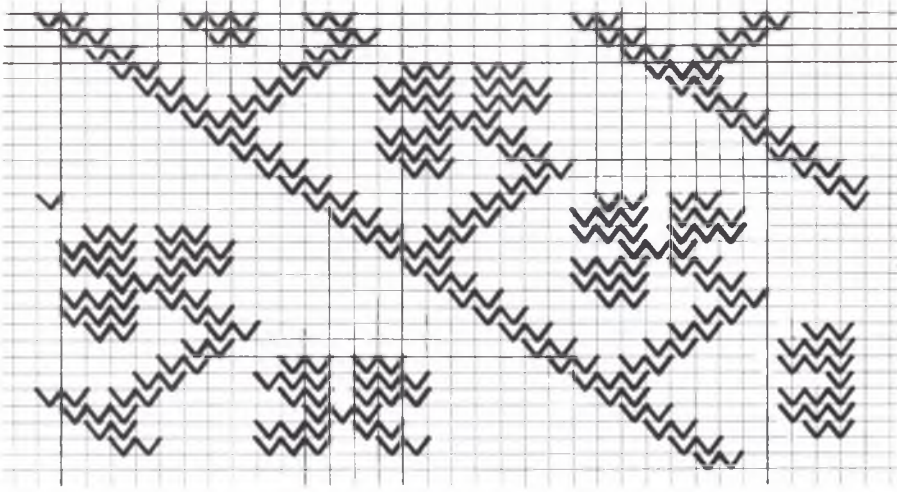
5 — Öreke (Sait Özdemir, Ankara Çorap Örucülüğü, s. 23)

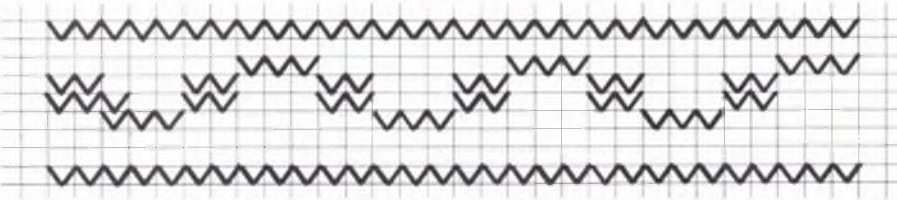
6 — Yün Tarağı.

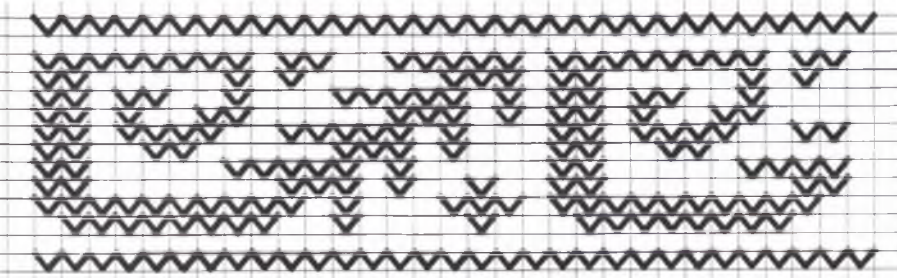
7 — Çorap Kalıpları. (Sait Özdemir, Ankara Çorap Örucülüğü, s. 23)

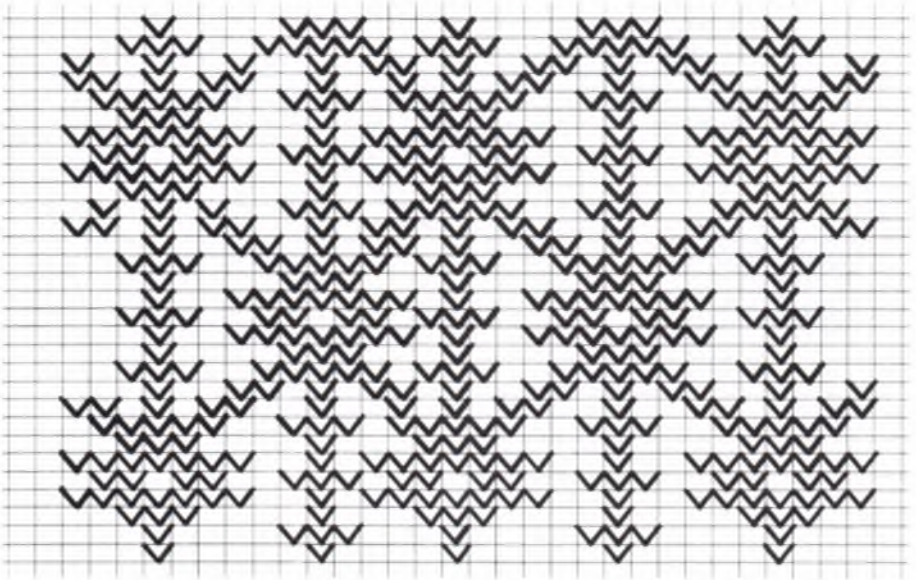
8 — Yandım Alamadım Motifi, Sivas Çevresinden.

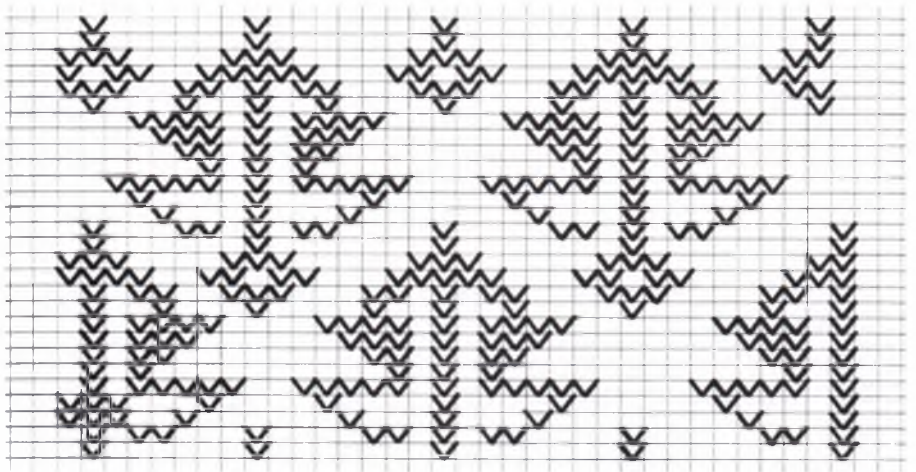
9 — Ana - Kız Yolu Motifi, Sivas Çevresinden.

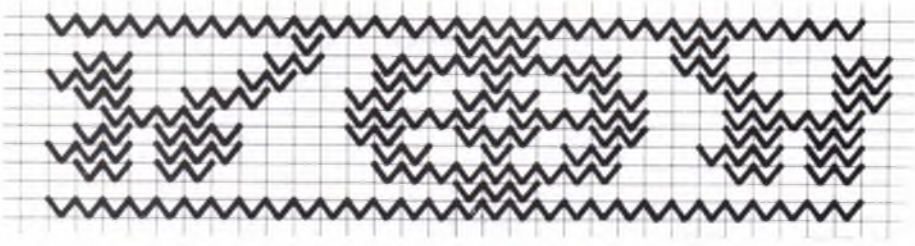
10 — Zampara Bıyığı Motifi, Sivas Çevresinden.

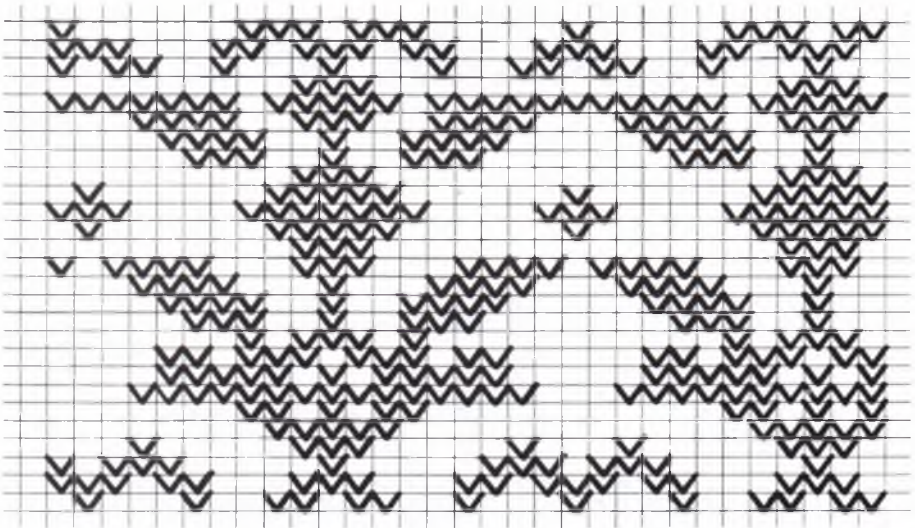
11 — Elele Kızlar Motifi, Sivas Çevresinden.

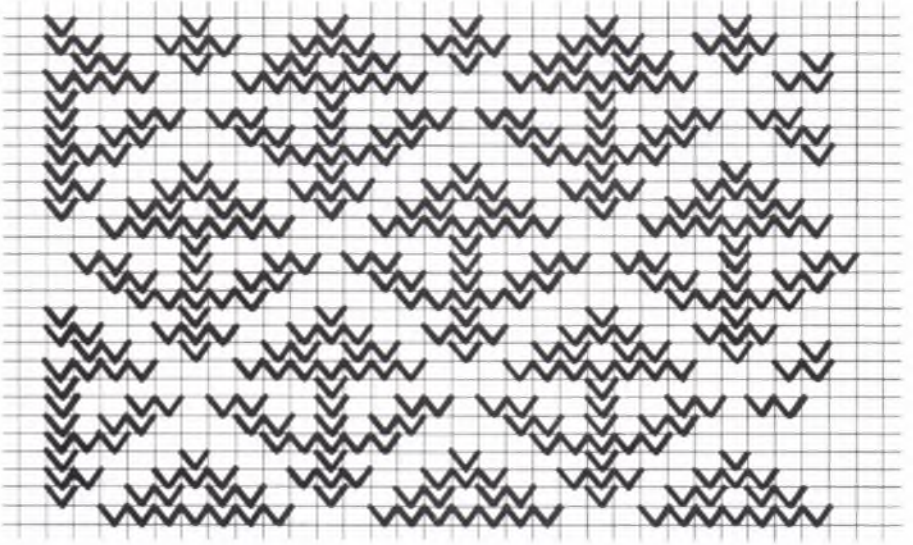
12 — Güveyli Motifi, Sivas Çevresinden.

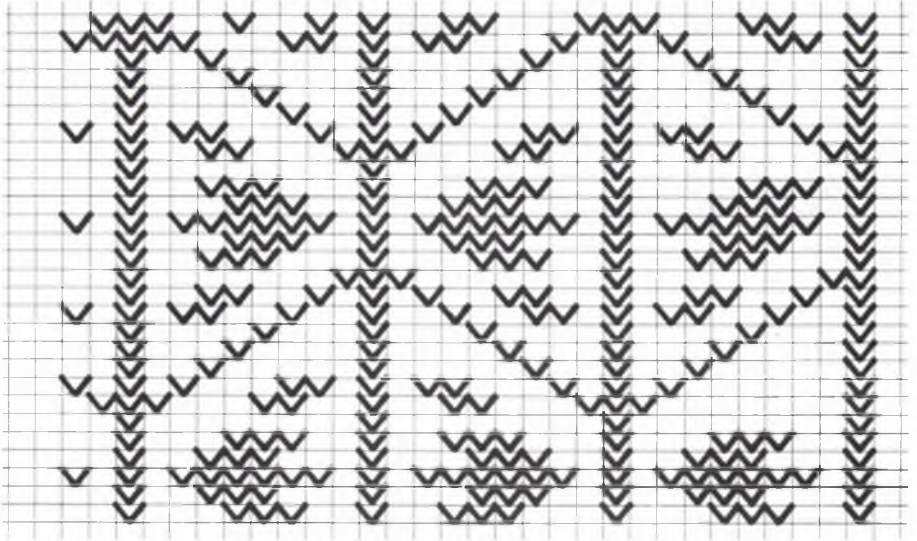
13 — Lira Çeyreği Motifi, Sivas Çevresinden.

14 — Saksılı Motifi, Sivas Çevresinden.

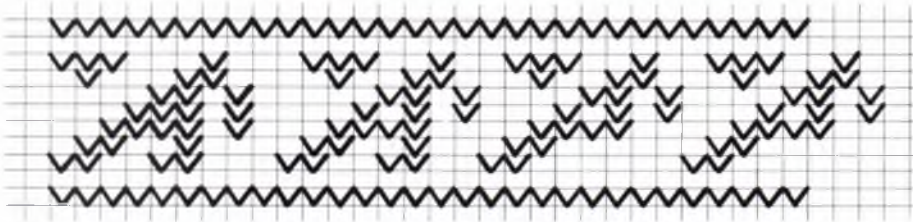
15 — K peli Motifi, Sivas evresinden.

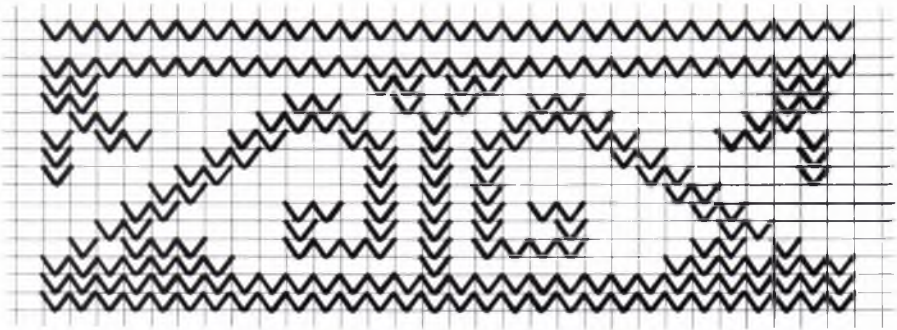
16 — evre  rneđi Motifi, Sivas evresinden.

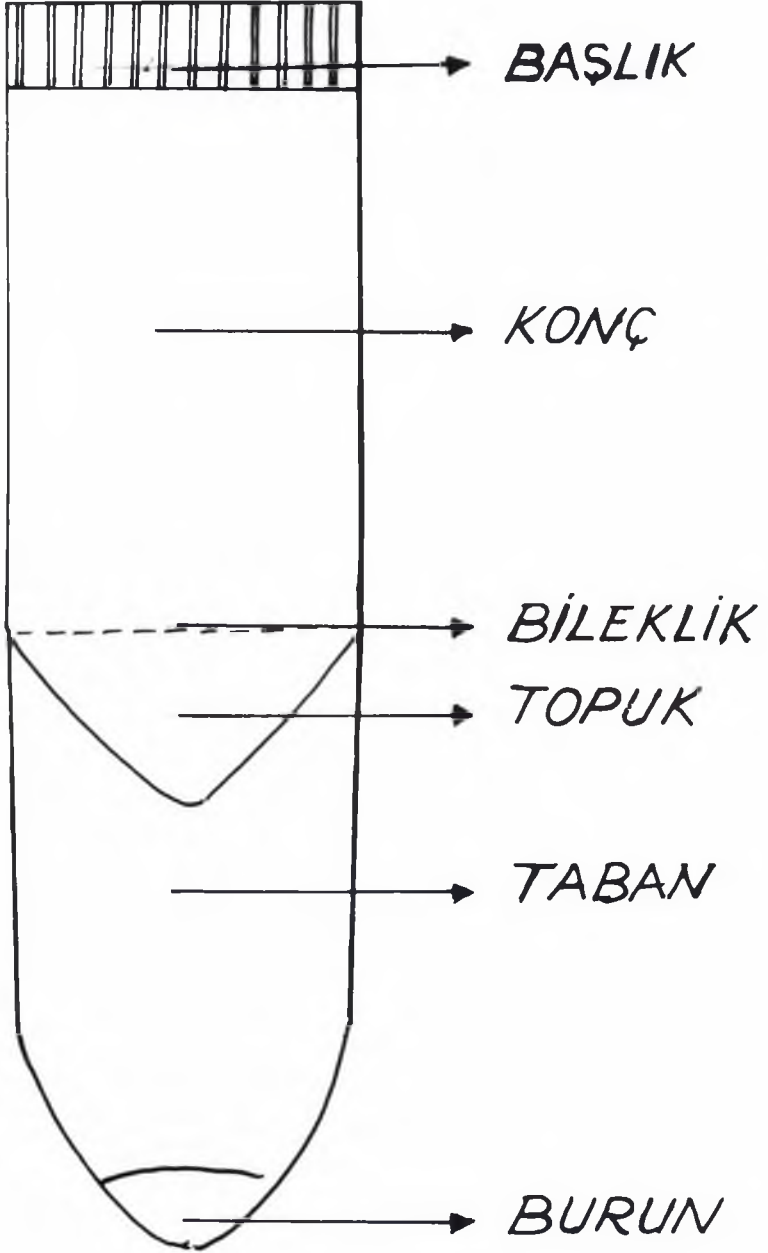
17 — Su Boreği Motifi, Sivas Yöresinden.

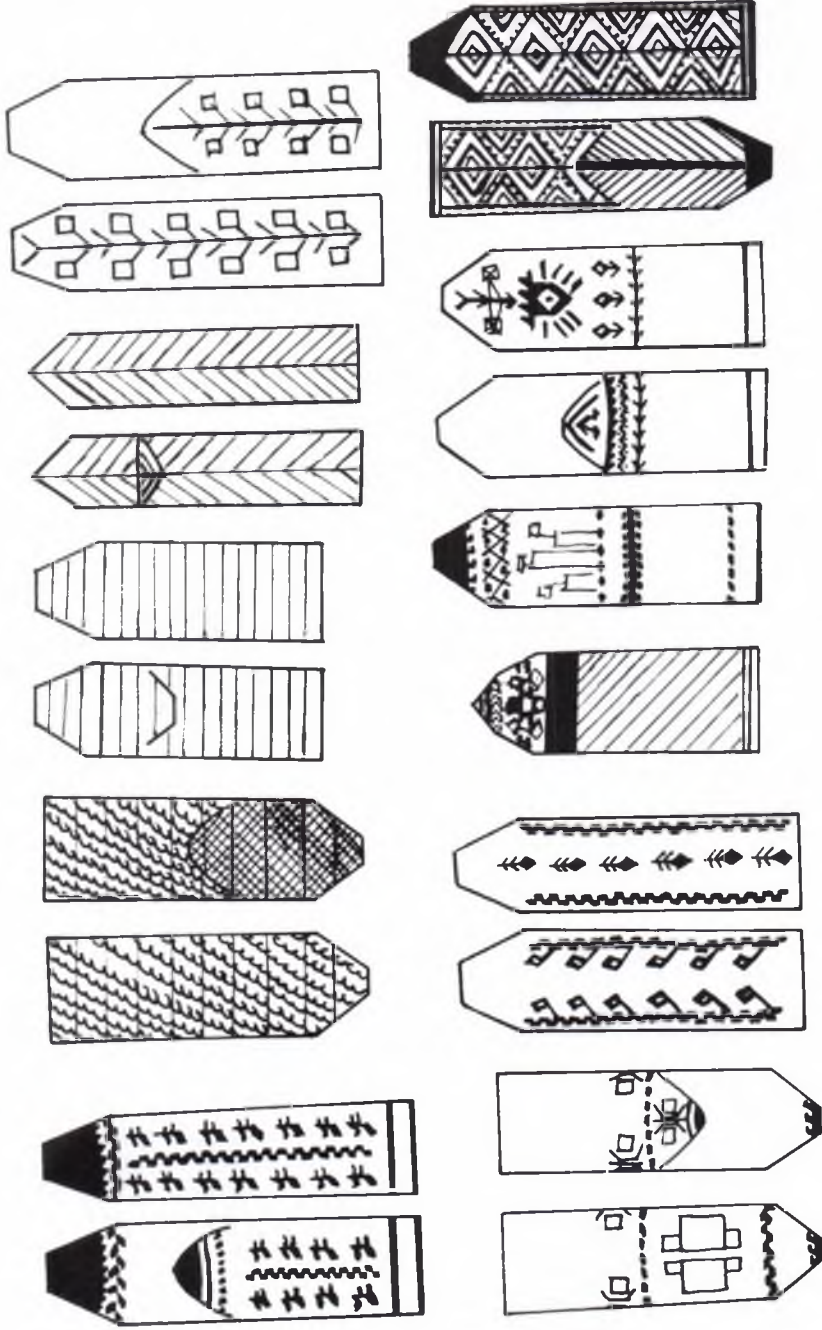
18 — Kuşlu Motifi, Sivas Çevresinden.

19 — Dikbiyık Motifi, Sivas Çevresinden. (Ç. 8 - Ç. 19 da İsmail Gülamber, Sivas Örne Çorapları, G.Ü. Gazi Fakültesi Resim-İş Eğitimi Bölümü yayınlanmamış lisans tezi, 1955, 56, 17, 26, 32, 18, 22, 21, 26, 27 ve 31. sayfalardan yararlanılmıştır.

20 — Çorabın Ünitelerini Gösteren Şema.

21 — Çeşitli Kompozisyon Düzenlenmeleri ile Bezenmiş Çoraplar.

22 — Çorap Örgüsünün Yapılışı.

1.

23 — Delik İşinin Yapılışı.

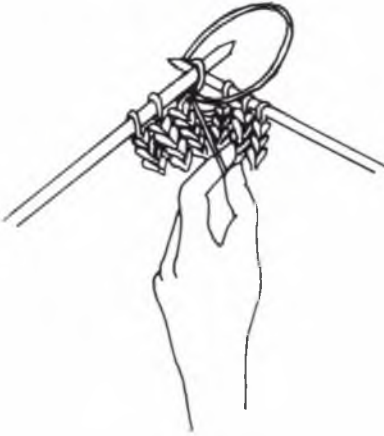
2.

24 — Delik İşinin Yapılışı.

1.

25 — Dolamanın Yapılışı.

26 — Dolamanın Yapılışı.

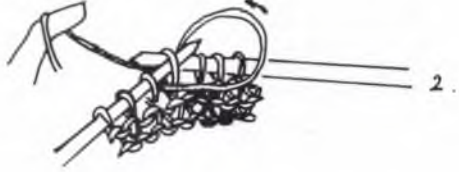
2.

27 — İğne Ardında İlmek Sararak Yapılan Örgü.

28 — Zincir İşinin Yapılışı.

29 — Zincir İşinin Yapılışı.

30 — Zincir İşinin Yapılışı.

31 — Sarmanın Yapılışı.

32 — Sarmanın Yapılışı.

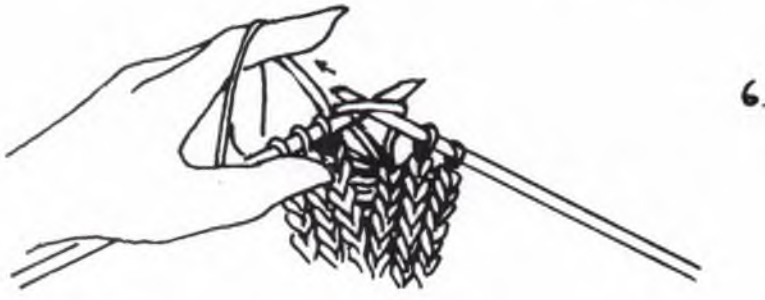
33 — Sarmanın Yapılışı.

34 — Sarmanın Yapılışı.

35 — Sarmanın Yapılışı.

36 — Sarmanın Yapılışı.

1 — 31.12.1981 tarihinde Ankara Devlet Güzel Sanatlar Galerisinde açılan “Anadolu Çorapları” sergisinde Kenan Özbel, derlediği çoraplardan “Dallı” motifli kınalı çorap ve Öksüz Kız motifli kınalı çorap örnekleriyle birlikte.

2 — Varka ve Gülşah albümünde yer alan minyatürlerde Şam Hükümdarının ve Gülşah'ın Şam'ı terkeden Varka'yı uğurlamaları sahnesinde Varka'nın ilgi çeken ayak giyimi. (Gönül Öney, Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve Elsanaatları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Genel Yayın No: 185, Sanat Dizisi: 33, s. 142.)

3 — 13. yüzyıldan kalan minai bir Keşan çanağı üz erinde yer alan kiçi ayak giydirilmiş Selçuk prensi ve keçe haşa ile bezenmiş at tasviri. (Art Treasures of the Metropolitan Harry N. Abrams. Inc., Publishers, New-York, s. 216, Plate 211.)

4 — El Cezeri'nin Kitap fi Marifet el Hiyal Hendsiye (Otomata) isimli eserini bezeyen içki sunan, kiçi ayak giydirilmiş köle. (Gönül Öney, Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve Elsanatları, Türkiye İş Bankası Yayınları Genel Yayın No: 185, Sanat Dizisi: 33, s. 147.

5 — 1720 şenliğini konu alan esnaf alaylarını tasvir eden minyatürler arasında bulunan kiçi ayak arabası. (Metin And, Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 529, Sanat Eserleri Dizisi: 2, Ankara 1982, s. 137.

6 — Belgrad yakınlarında bir motelin duvarlarını süsleyen üzeri kaneviçe ile kuş motifli işlenmiş çorap.

7 — “Gelin Öldüren” motifleriyle bezenmiş Sivas İmranlı-Dağyurt köyünde örülmüş çoraplar.

8 — Arnavutluk'ta örülmüş geometrik bezemeli çoraplar.

9 — Sivas – İmranlı – Dağyurt köyünde örülmüş yılan motifleriyle bezenmiş çoraplar.

10 — Sivas – İmranlı – Dağyurt köyünde örülmüş sıçan dişi ve saç örgüsü ile bezenmiş çoraplar.

11 — Verev delik işi ve zincir suyu ile bezenmiş bir çorabın örülüşü.

12 — Samsun'dan derlenmiş, iğne ardı motifleriyle bezenmiş bir çorabın örülüşü.

Öte yandan 16-17 ve 18. yüzyıllardan günümüze ulaşan minyatürlerde karşılaşılan “diz çakşır,”⁴⁰ “çekme,”⁴¹ giydirilmiş figürlerin bir grubunun Türk çarığı ve çoraplarla kıyafetlerinin tamamlandığı gözlenmektedir. 1582 şenliğinde alaya katılan curcunbazlar,⁴² 17. yüzyıldan kalan curcunbaz tasvirleri,⁴³ 1720 şenliğini konu alan minyatürlerdeki esnaf alayları mehter bölüğünün⁴⁴ ayaklarına giydirilmiş çoraplar ilgi çekmektedir. Özellikle esnaf loncaları arasında geçen kiçi (keçe) ayak arabacı⁴⁵ (bkz., foto 5) ayakkabıcılardan kolaylıkla ayırt edilmektedir. Kıyafet albümleri yanısıra birçok yabancı ve Türk ressamının tablolarında giyim kuşamın çoraplarla zenginleştirildiği görülmektedir. Ferriol albümünde yer alan Van Mour’un resimleri arasında Bey,⁴⁶ Levent,⁴⁷ Türk kızı,⁴⁸ Türk ressamı olarak anılan Jean Etienne Liotard’ın resimleri arasında hamamcı kızlar tablosunda⁴⁹ bir figüre giydirilmiş çedikler 18. yüzyıl konusundaki bilgilerimizi artırmaktadır. Osman Hamdi’nin “Satıcı”⁵⁰ isimli tablosunda bulunan çoraplar ise 19-20. yüzyıllarda çarşı pazarda sergilenen, satılan konusundaki bilgilerimize ışık tutmaktadır.

Çoraplarda Kullanılan Araç Gereç :

Önceden belirttiğimiz gibi çeşitli müzelere dağılmış bulunan 19. ve 20. yüzyıla ait çoraplarda: Çok ince eğrilmiş yün iplik, tiftik, pamuk iplik, ipek iplik yanısıra metal iplik kullanılmıştır. Genellikle naturel boyalarla boyanmış, elde bükülmüş yün ipliğin kullanıldığı fark edilmektedir. Bazı örneklerde yün, pamuk iplik veya yün, metal ipliğin beraber kullanıldığı dikkati çekmektedir. Çok az sayıda

⁴⁰ Koçu, Reşat Ekrem, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yayınları, 1969, s. 59.

⁴¹ Koçu, a.g.e., s. 69.

⁴² And, a.g.e., Resim 32-33.

⁴³ And, a.g.e., Resim 31, 67, 71, 95, 96.

⁴⁴ And, a.g.e., Resim 117, 118.

⁴⁵ And, a.g.e., Resim 137.

⁴⁶ Rado, Şevket, *Onsekizinci Yüzyılın Başında Osmanlı Kıyafetleri*, Çeviren: Cenap Yazansoy, Apa Ofset Basımevi 1980, Resim 37.

⁴⁷ Rado, a.g.e., Resim 38.

⁴⁸ Rado, a.g.e., Resim 51.

⁴⁹ Renda, Günsel, “Türk Ressamı Diye Anılan Jean Etienne Liotard”, *Sanat Dünyamız*, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, Sayı 13, 1978, s. 19.

⁵⁰ Epikman, Refik, *Osman Hamdi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1967.

olmakla birlikte Rumeli çoraplarında yer yer el örgüsü çorapların boncukla veya pamuklu iplikle kaneviçe nakışı ile bezendiği gözlenmektedir. Boncukla yapılan bezemeler Balkanlarda Silistre ve Pychekko çoraplarında, kaneviçe süslemeler ise Makedonya çoraplarında karşımıza çıkmaktadır (bkz., foto 6). Tiftikten yapılan çoraplarda tiftiğin, beyaz, kahverengi, gri gibi naturel renklerin kullanıldığı dikkati çekmektedir. Pamuklu örneklerde de beyaz renk yaygındır. Günümüzde elde bükülen naturel boyalarla boyanan yün ipliklerle çoraplar giderek yerini hazır ipliklerle örülen çoraplara bırakmıştır. Hazır iplikler söz konusu olunca ip eğiirmede, sarmada kullanılan fergene, ig, kırmızı (eğercik), öreke; yün döğmede kullanılan tokaç, yün yapağı tarağı gibi araçlarda yavaş yavaş etnografik malzeme olarak değer kazanmağa başlamıştır (bkz., çizim 1-6). Benzer bir durum “Ayaş yöresinde yün çoraplar için kullanılan kalıplar”⁵¹ (bkz., çizim 7) için söz konusudur. Hazır çoraplar yaygınlaştıkça kalıplar da önem ve işlevini yitirmiştir.

19.-20. yüzyıl çorap örücülüğüne iki ucu sivri olan ağaç, kemik, bakır tel veya döküm 5 şiş (mil) araç olarak kullanılmaktadır. Bu arada tuğla (tek şiş), iki şişle örülmüş parçalara da rastlanmaktadır. Bazı örneklerde iğne ve tuğın şişin yanısıra kullanıldığı görülmektedir. 5 mille örülen çoraplarda iki şişle örülenlere kıyasla dönerek örme sisteminin getirdiği kolaylıkla daha zengin süslemeler dikkati çekmektedir. Elle yapılan çorap örücülüğünün elle işleyen Harrison tipi makinelerin yurdumuzda dağıtılmasıyla gerilediği gözlenmektedir. Bilindiği gibi ilk çorap makinesini, İngiltere’de Nottingham yakınında Calverton banisi William Lee 16. yüzyılda yapmıştı. Kraliçe Elizabeth’in desteğini görmeyen Lee, makinesiyle IV. Henry himayesinde Fransa’da çalışmıştı. Lee’nin ölümünden sonra kardeşi İngiltere’ye dönmüş Nottinghamshire’da bir endüstri merkezi kurmuştu.⁵²

18. yüzyılda Lee’nin patentini Jedidiah Strutt geliştirmiş 1758-1759 yıllarında Derby’de bir merkez kurulmuştu. 1791 Leicester’de William Dawson bu makineye bir çark eklemiş, 1816’da ise Sir Marc Isambard trikote makinesini keşfetmiştir.⁵³ Bütün bu teknolojik

⁵¹ Özdemir, Sait, *Ankara Çorap Örücülüğü*. G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi, Resim-İş Eğitimi Bölümü Yayınlanmamış lisans tezi, 1976, s. 22-23. (Çizim 1,2,5,7 de bu tezden yararlanılmıştır).

⁵² Yarnwood, Doreen, *The Encyclopedia of World Costume*, Charles Scribner’s Sons, 1978, New York, s. 262.

⁵³ Yarnwood, Doreen, *a.g.e.*, s. 263.

gelişmeye rağmen elle çorap örücülüğü 19-20. yüzyıllarda artistik nitelikleriyle süregelmişti.

Çoraplarda Seçilen Konular :

Çoraplarda aktarılan konular bitki motifleri ile yapılmış bezemeler, figürlü bezemeler, nesneli bezemeler, yazılı bezemeler ve bileşik bezemeler olarak 5 ana başlık altında kümelenebilir. Yaratılan veya geleneksel olarak kuşaktan kuşağa geçen motifler, zengin bir konu repertuarı ortaya koymaktadır. “Bazı köylerde motif bulmalar bir yarışma durumundadır. İddialı gençler yarışmaya katılır, tecrübeli ve yaşlı kadınlarda yargıç olurlar, bu yarışmanın çetin tarafları vardır. Motifler kendi buluşları olmalıdır.”⁵⁴ “Yeni buluşlar bazı köylerde gizli tutulur. Görünmemesi için çorabın örülmüş kısmı torba içine alınır, bittikten sonra evdeki kızın çeyizi içine saklanır.”⁵⁵

“Bazı köylerde giyilmeyecek kadar eskimiş çorapların sağlam kalmış kısımları kesilerek birbirine dikilir ve böylelikle yamalı bir bohça ortaya gelir. Buna örneklik veya gavlak adı verilir”⁵⁶ şeklindeki bilgiler motiflerin yaratılışı ve bulunuşu konusunda bizleri aydınlatmaktadır.

Öte yandan “Sivas köy çorapları yalnız ayağa geçirilen bir şey değil aynı zamanda motif ve renkleriyle giyenlerin köyünü ve hatta ailesini tanıtan vasıtalarlardır. Bu geleneğe Toros aşiretleri arasında da rastlanır. Bundan başka bazı köylerde evlilik ve bekarlık gibi içtimaî durumu belirten çoraplar olduğu gibi bazı iş sahiplerinin de kendilerine göre belirli tipte çorapları vardır.”⁵⁷ “Bunlardan gelin ve damat çorapları ayrı bir özellik taşır; malzemesine muhakkak klaptan takılır.”⁵⁸ “Bunlardan dallı gelinlere ve abani güveylere giydirilir”.⁵⁹

Bazı bölgelerde çoraplara ait âdetler ve inanışlardan bir iki örnek; ak çorap hediye edilmesi aydın temenniler; siyah çorap hediye edilmesi fena temennileri ifade edermiş. Bu iki renkten çorapların

⁵⁴ Özbel, Kenan, *Türk Köylü Çorapları*, İş Bankası, s. 8.

⁵⁵ Özbel, *a.g.e.*, s. 8.

⁵⁶ Özbel, *a.g.e.*, s. 3.

⁵⁷ Özbel, Kenan, *Kılavuz Kitaplar, El Sanatları I, Anadolu Çorapları*, C.H.P. Halkevleri Bürosu 1945, s. 6.

⁵⁸ Özbel, *Anadolu Çorapları*, *a.g.e.*, s. 6.

⁵⁹ Özbel, *Anadolu Çorapları*, *a.g.e.*, s. 6.

hediye edilmesi motiflerin ve renklerin manasına göredir. Bir çorabın örgüsünde tabii olmayan atmalar ve çoraplar, cvliler arasında geçimsizlik doğurmuş. Dul bir kadının erkek çorabı giymesinden evlenmek istediği manası çıkarmış. Bir çift çoraptan bir tekinin kaybolması veya çalınması, evli ise ayrılığa sebep olurmuş”⁶⁰ şeklindeki bilgiler çorapların fonksiyonuna işaret etmektedir. Bunun dışında bazı motiflerin de bir hikayeyi simgelediği rivayet edilmektedir. Örneklersek Sivas’ın İmranlı kazasının Dağyurt köyünde gamalı haç motifi “gelin öldüren” olarak isimlendirilmektedir (bkz., foto 7). Bu motifin hikayesi ise aynı köyden Sürmeli Kızılırmak tarafından şöyle anlatılmaktadır. “Bu motifin örgüsünü bir geline öğretmek istemişler. Gelin örneği öremeyince intihar etmiş”.

Hikayeci motifler yanısıra bir grup motif taşıdıkları anlam yüküyle ilgi çekmektedir (bkz., çizim 8-12). Örneklersek “aşık yolu akıl ister, baş başa, dertli, eli mektuplu, el ele, esrarlı, gönül kilidi, gönül çengeli, gidiyorum arkamdan gel, gözün kalmasın, iki el bir baş, kalbimin kenetlenmesi, kol kola, öksüz kız, sarhoş yolu, yol kesen, yavuklu”⁶¹ gibi motifler mesajlar iletmektedir. İlettikleri mesajlar dışında estetik değerleriyle sayısız motif Türk çoraplarını bezemektedir (bkz., çizim 13-19).

Bunlar arasında; “ağaç, ceviz içi, ceviz kusnağı, çiçekli, dallı, dikenli dal, dörtlü yaprak, esran, elmalı, hanımelî, kozalak, kabak çiçeği, menekşe, maydanoz, mineli, nar, pıtrak, salkım söğüt, sümbüllü, söğüt dalı, sarmaşık, yapraklı”⁶² v.b. gibi bitki motifleri; “aynalı başlık (tozak), baş bağı, bardak, bayrak, bilezik, dağ yolu, düğme, fes püskülü, güzel çalı, göz boncuğu, gözleme, ilik, küpe, kuyu kovaları, karakazan, kandilli, kuş kafesi, lamba, mapushane, mühürlü, mumlu şamdan, masa, merdiven, muska, nişan, nişanlı, ocak, ocaklar, onbaşı nişanı, salkım küpe, saat kordonu, su kabı, Türkmen küfesi, ters makara, topuz, terlik”⁶³ v.b. gibi nesneli bezemeler; Arap dudağı, Arap dili, akrep başı, al yanak, bülbül gözü, böcü böcüler, balıklı, deli yılan, davar burnu, deve boynu, deve kuşu, ergen bıyığı, el, göz, gül yanağı, horoz ibiği, it izi kâtip çimdigi, Karagöz, kuş kanadı, kurt, kurt başı, kurt ağzı, kırkayak, karasinek, karga, keçi tırnağı,

⁶⁰ Özbel, *Anadolu Çorapları*, a.g.e, s. 11.

⁶¹ Özbel, *Türk Köylü Çorapları*, a.g.e, s. 111-113.

⁶² Özbel, *Türk Köylü Çorapları*, a.g.e, s. 111-113.

⁶³ Özbel, *Türk Köylü Çorapları*, a.g.e, s. 111-113.

kâhgül, koç boynuzu, kelebek, leylek, sıçan dişi, sinekli, sülük, sivri-sinek, tavşan kulağı, tırtıl, tosbağa, uğur böceği, yılanlı yarasa"⁶⁴ v.b. gibi insan ve hayvan figürleri veya bu figürlerin bir ünitesi; "bakkalava, çapraz, damalı, kutulu, kafesli, üçleme, yıldız"⁶⁵ v.b. gibi geometrik bezemeler; "elif, marka ve yazılı"⁶⁶ v.b. gibi yazılı bezemeler sayılabilir. Bu konular içinde bitki motifleri ile yapılmış bezemelerin gelin yanağı, boğazkesen, aynalı, kınalı v.b. gibi sembolik, anlam yüklü bir yolla kullanılmış olması dikkati çekmektedir.

Anadolu ve Rumeli örneklerinde karşılaştığımız çiçek dalı motiflerinin benzerlerinin Yugoslavya'nın Ohrid şehrinde, Bulgaristan'ın Bansko, Samakov, İhtiman şehirlerinde; Yunanistan'ın Aravoca, Pagoni yörelerinde;⁶⁷ geometrik bezemelerin benzerleri Bulgaristan, Yugoslavya'nın Makedonya bölgesinde karşımıza çıkmaktadır. Yunan örnekleri arasında Florina,⁶⁸ Yugoslavya örnekleri arasında Manastır⁶⁹ bölgelerinde zengin geometrik bezemeler görülmektedir. Arnavutluk'ta geometrik bezemeli çoraplar hâlâ yapılagelmektedir (bkz., foto 8). Dropullit, Elbasan, İşkodra, Tiran örnekleri arasında zengin geometrik bezemeler ilgi çekmektedir. Bu örnekler arasında Dropullit bölgesinin "beyaz pamuklu iplikle örülmüş ayak üstü ve topuğu küçük çiçek buketleriyle bezenmiş çorapları"⁷⁰ da dikkati çekmektedir. Gerek Arnavutluk gerek Makedonya ve gerekse Yunanistan örneklerinde bitki motifleri, geometrik bezemelerle karışık yapılan süslemeler çoğunluktadır.

Çoraplarda Üslûp ve Renklendirme :

19. ve 20. yüzyıl Türk çoraplarında değişik üsluplar söz konusudur. Örneklerin bir grubunda geometrik motiflerin yardımı ile günümüz non-figüratif resim anlayışını çağrıştıran biçimlendirmelere yer verilmiştir. Bir grubunda ise stilize edilmiş bitki formları antinaturalist bir yaklaşımla ele alınmıştır. Diğer bir grupta ise naturalist izlenimler

⁶⁴ Özbel, *Türk Köylü Çorapları*, a.g.e., s. 111-113.

⁶⁵ Özbel, *Türk Köylü Çorapları*, a.g.e., s. 111-113.

⁶⁶ Özbel, *Türk Köylü Çorapları*, a.g.e., s. 111-113.

⁶⁷ Hatzimichali, Angeliki, *The Greek Folk Costume*, Benaki Museum, Melissa Publishing House, 1977, s. 135-246.

⁶⁸ Hatzimichali, a.g.e., s. 272-289.

⁶⁹ *The National Dresses of Macedonia*, Ethnographical Museum, Skopje, s. 33, Tabla XL.

⁷⁰ Hatzimichali, a.g.e., s. 261.

ağır basmakta ve tabiata daha gerçekçi bir yaklaşımla oluşturulmuş çiçek dalları ilgi çekmektedir. Bazı parçalarda geometrik sularla, bitki motiflerinden oluşturulan sular veya motifler bir arada karışık bir üslûpla sergilenmiştir. Bölgelere ve yüzyıllara bağlı olarak değişiklikler gösteren bu üslûp özelliklerini sanatçılar renklendirmelerle tamamlamışlardır.

19 ve 20. yüzyıl Türk çorapları tek renkli çoraplar (monokrom çoraplar) ve çok renkli çoraplar (polikrom çoraplar) olarak başlıca iki ana grup altında toplanabilir. Beyaz, siyah, kahverengi gibi naturel yün renkleri ile örülen tek renkli (monokrom) çoraplarda ya kabartmalı yüzeylere imkân veren tekniklerle ya da delik işleriyle yüzeylerde hareket sağlanmıştır. Çok renkli çoraplarda ise ustanın zevki doğrultusunda renk seçim ve dağılımları söz konusudur. Çok renkli çoraplarda ya beyaz zemin üzerinde çeşitli renkli motiflere yer verilmiş ya da çorabın yüzeyi linear bir sistemle değişik renkte zeminler üzerine, değişik renkte motiflerin sıralanmasıyla süslenmiştir. Gerek serpme motifli gerek linear bir sistemle bezenmiş çoraplarda kırmızı, turuncu, bordo, çingene pembesi, mavi, yeşil ve kahverengi, siyah gibi renkler dikkati çekmektedir (bkz., foto 9). Yer yer altın rengi metal telin de katıldığı bu renk skalası antinaturalist örneklerde; bir sıcak bir soğuk rengin yan yana gelmesine dikkat edilerek serpilmiştir. Naturalist örneklerde ise, 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başlarında aynı rengin tonlarının kullanıldığı ve ışık gölge oyunlarına baş vurulduğu gözlenmektedir. İster üslûp antinaturalist olsun, ister üslûp naturalist olsun, üslûp ve renklendirmede başlıca eleman olarak hareket ilgi çekmektedir. Genellikle yünün natural boyalarla boyanması ile elde edilen mat renkler fark edilmektedir. Son dönem örneklerinde mat renklerin yerini parlak, sentetik boyalarla boyanmış yünlere veya parlak, canlı, orlon ipliklere bıraktığı gözlenmektedir.

Çoraplarda Kompozisyon :

Genellikle burundan başlanarak taban, bileklik, konç, başlık (bkz., çizim 20) sırasıyla örülen çorapların topuğu sonradan örülmektedir. Bir grup tek renkli çorapta yapılacak örgü çeşidine göre başlıktan başlandığı görülmektedir. Bir grubun başlığında tıgla yapılmış delikli (ajurlu) bir ünite yer almaktadır. Bu ünitenin delikli gözlerinden ucu püskülle son bulan elde yapılmış kaytanlar geçmektedir. Bazı

örneklerde bu kaytan makaranın üstüne çakılan çiviler arasından başka bir çiviyle iplik yürüterek yapılmaktadır.

Halk arasında dizge (Sivas), filik (Erzurum) v.b. gibi isimlerle bilinen çorapların, renginden, biçiminden veya motiflerinden yola çıkılarak yapılmış sınıflamaları vardır.

Günümüze ulaşan çorapları: Tek renkle örgünün ters, yüz, arttırma ile eksiltmelerinden geliştirilmiş motiflerle bezenmiş çoraplar ve birden fazla renkli yün kullanılarak yüz örgü ile dolama sarmalardan geliştirilmiş motiflerle bezenmiş çoraplar olarak iki ana başlık altında kümelenebilir. Genellikle burun, topuk, taban dışında kalan yüzeyler üzerinde aynı örgü çeşidi ile bezenmiş örneklerden birinci grupta: Delik işi (ajur) ile ayrılmış yüzeyler, farklı örgü çeşitleriyle bezenmiş kenarlar dikkati çekmektedir. İkinci grup ise görülen kompozisyon özellikleri doğrultusunda başlıca üç grupta kümelenebilir (bkz., çizim 21).

- 1 — Serpme motiflerle bezenmiş çoraplar,
- 2 — Motiflerden oluşan sularla bezenmiş çoraplar,
- 3 — Serpme motif ve sularla bezenmiş çoraplar,

Genellikle çorapların ön arka yüzleri ile topuk, burun gibi üniteleri üzerinde yer alan bu bezemelerin bazen taban kısmında da devam ettiği gözlenmektedir. Birinci grupta burun, burun üstü, burun ayrılmadan bileğe kadar tek motifle veya ana ve yardımcı serpme motiflerle yapılan düzenlemeler ilgi çekmektedir. Bu arada topuğa yapılan serpme motifleri gözden kaçmamaktadır. İkinci grupta ise, motiflerden oluşan sular çorapların yüzeyine yatay, dikey veya diagonal sıralar oluşturacak şekilde yerleştirilmiştir. Bu grupta da burun, topuk, taban ayrılarak veya burun, taban, topuk hiç ayrılmadan düzenlenmiş kompozisyonlar bulunmaktadır. İki grubun bileşiminden oluşan üçüncü grupta ise hem serpme motifler hem sular bir arada kullanılarak düzenlenen kompozisyonlar görülmektedir.

Benzer kompozisyonlar Balkan çoraplarında da karşımıza çıkmaktadır. Serpme motiflerle bezenmiş çoraplar, serpme motif ve sularla bezenmiş çoraplar çeşitlemeler göstermektedir. Motiflerden oluşan sularla bezenmiş çoraplarda Türk çorapları dikey, diagonal sularla diğerlerinden ayrılmaktadır. Banskó, Samakov ve İhtiman örneklerinde dikey sulara rastlanmakta ise de, bu sular Türk örnek-

lerinden çok enli düzenlenmiş olması ile farklılık göstermektedir. Bordürlerdeki enlilik, kalınlık Makedonya'nın Kumanova,⁷¹ Üsküp,⁷² Tetova,⁷³ Gostivar,⁷⁴ örneklerinin ve Arnavutluk örneklerinin yatay sularında gözlenmektedir. Genellikle Türk çoraplarında enine bordürler daha dar düzenlenmektedir.

Çoraplarda Uygulanan Teknikler :

Örgünün yüz, ters, eksiltme arttırma ilmeklerinden geliştirilmiş, yansıttığı formdan adını alan sıçan dişi, saç örgüsü (bkz., foto 10), pirinç, kâtip çimdiği, kordon, kafesli, sarhoş yolu v.b. gibi zengin örgü çeşitlemeleri yanısıra çorap örgüsü adı verilen düz örgü (bkz., çizim 22) ilmeklerine yün dolanarak, sarılarak geçirilerek yapılan; iğne işlenmiş görünümünü veren nakışlı örgü çeşitleri vardır.

Bir makalenin sınırlılığı içinde tek tek bu örgü çeşitlemelerini tanıtmak mümkün değildir. Çoğu yerli ve yabancı örgü kitaplarında, dergilerinde yapılaş biçimi ile yayınlanmış olan bu çeşitlemelerin burada yalnız bilinmeyen ve hiç yayınlanmamış olanlarından bir grubun yapılaşımını işlem basamaklarıyla tanıtmak istemekteyiz.

Halk tarafından uygulanan, bilinen isimsiz bu çeşitlemeleri yapılaş biçiminden veya işleme ile benzerliğinden yola çıkarak delik işi, dolama, iğne ardı, zincir, sarma olarak isimlendirmiş bulunmaktayız. Sivas yöresinden derlemiş bulunduğumuz bu işler arasında delik işi: Düz örgü ters, arttırma ve eksiltme çeşitlemelerinden elde edilmekte; dolama, iğne ardı, zincir sarma, ise yüz düz örgünün ilmekleri üzerinde sarma, dolama işlemleriyle yapılmaktadır.

Delik İşi :

Birkaç sıra düz örgü yaptıktan sonra yüz ilmeğin üzerinden bir artırılır (bkz., çizim 23), bir eksiltilir (bkz., çizim 24). Böylece örülen sıra tamamlanır. Sonraki sıralarda daima bir ilmek kaydırarak, yüz örgüyü verev, dik bir çizgi oluşturacak biçimde geliştirmeye dikkat edilerek; bir artırılır, bir eksiltilir. 5-6 sıradan sonra örnek ortaya çıkar (bkz., foto 11).

⁷¹ *The National Dresses of Macedonia, a.g.e, s. 2. Tabla III.*

⁷² *The National Dresses of Macedonia, a.g.e, s. 7, Tabla IX., s. 9. Tabla XII.*

⁷³ *The National Dresses of Macedonia, a.g.e, s. 13. Tabla XVII.*

⁷⁴ *The National Dresses of Macedonia, a.g.e, s. 16. Tabla XIX, s. 17 Tabla XXI.*

Dolama (Zırh) :

Birkaç sıra düz örgü ördükten sonra dolama yapılacak sırada, yün örgünün ön yüzüne geçirilir. Alınacak ilmeğin üzerinde baş parmağın yardımı ile bir halka oluşturulur (bkz., çizim 25). Bu halkayı oluştururken yünün çıkış noktasına dikkat edilir. İşin ön yüzünde başlayan işlem ön yüzünde bitirilir. Almak üzere bulunan ilmeğin üzerinde oluşturulan ve ortası baş parmakla tutulan halkanın arkasında kalan ilmek örmeden diğer şişe geçirilir. Sonra baş parmakla tutulan yün halka serbest bırakılır, örmeden alınan ipliğin çevresine dolanarak yerleşmesi sağlanır ve yün iki parmak arasına alınarak çekilir (bkz., çizim 26). Böylece örmeden alınan ilmeğin çevresine bir dolama nakışı yapılmış olur. Yün örmeden alınan ilmeğin önünde kalmış olur. Aynı işlemler sürdürülerek, ilmek çevresinde yünü dolayarak (sararak) sıra tamamlanır. Goblen nakışı görünümü veren bu örgü, iki renk yün kullanarak da yapılabilir. Bu durumda birinci renkte yünle yüz örgü örülür. İkinci renk yün arkadan düğümlendikten sonra işin yüzüne geçilir. Birinci renk örgü yünü örgünün arka yüzünde kalır. İkinci renk yünle dolama nakışı yapılır.

Bazı örneklerde dolama örülmeden sarılan ilmeğin örülmesi ile elde edilen iğne ardı nakışı görünümü veren dolama çeşitlemesine rastlanılmaktadır.

İğne Ardı :

Seçilen birinci renkte yünle bir yüz örgü ilmeği örülür. Seçilen ikinci renkte yün, yüz örgü ilmeğinin yanından işin ön yüzüne çıkarılır. Diğer şişten örmeden bir ilmek alınır. Ve bu ilmek ikinci renkte yünle sarılarak ikinci renkte yün tekrar işin yüzüne çıkarıp bırakılır. Birinci renkte örgünün tersinde kalan yünle bir yüz ilmek örülür ve yün işin arkasına bırakılır. Böylece başlanmış bulunan iğne ardı nakışını devam ettirmek için: Örülen ilmekten evvel gelen ve işin ön yüzünde bulunan ikinci renk yün, işlemek üzere alınan ilmeğin üstünden, baş parmağın yardımı ile tutularak, aşağıdan yukarı doğru bir halka oluşturulur ve tekrar aynı yere (çıkış noktasına) getirilir. Diğer elin baş parmağı ile iki yünün kesiştiği noktaya basılır ve işin arka yüzünde bulunan birinci renkte yün işaret parmağı üstüne yerleştirilerek bir yüz ilmek örülür ve yün işin arkasında bırakılır. (bkz., çizim 27) Değişik sayılarla ve renklerle yapılabilinen iğne nakışı ile farklı motifler oluşturulabilir (bkz., foto 12).

Zincir :

Dolamanın dönüş sırasında işin arka yüzünden yünü yürüterek, örmeden ilmekleri diğer yönde sararak yapılan bir nakıştır. Zincir işi yapmak için dolama yapılan sıranın dönüşünde: Yün birinci ilmeğin çevresinde çevrilerek şişin arka tarafına geçirilir. İkinci defa sarılacak ilmeğin üstünde baş parmağın yardımı ile bir halka oluşturulur. Bu defa şişin arkasından gelen yün döndürülerek tekrar arkaya çevrilir (bkz. çizim 28). Örmeden ilmek diğer şişe geçirilir (Bkz. çizim 29) ve şişin arkasındaki yün çekilir (bkz. çizim. 30). Birinci renk yünün bulunduğu noktaya kadar aynı işlemler tekrarlanır.

Sarma :

Seçilen birinci renk yünle bir yüz örgü ilmeği örülür ve yün işin arka tarafına geçirilir (bkz. çizim 31). Seçilen ikinci renk yün, yüz örgü ilmeğinin yanından örgünün ön yüzüne çıkarılır, birinci renk örgü yünü örgünün arkasında kalır. Parmakla ikinci renkte yün tutturulurken örmeden bir ilmek alınır (bkz. çizim 32). Örmeden alınan ilmeğin üstüne ikinci renk yün atılır ve parmakla tutularak arkaya geçirilir. Başka bir ifadeyle örmeden alınan ilmeğin ön yüzü ikinci renk yünle dolayarak sarılır ve ikinci renk yün işin arkasına geçirilir (bkz. çizim 33). Bu şekilde örmeden geçirilen ilmek üzerinde ikinci renk yünle bir sarma nakışı yapılmış olur (bkz. çizim 34). Örmeden alınan ilmek tekrar diğer şişe, eski yerine geçirilir. Birinci renkte örgü yünü parmağın üstüne alınır ve ikinci renkte yünün üstünde olmasına dikkat edilerek geri geçirilen, ön yüzü ikinci renkte yünle sarılmış bulunan ilmek örülür (bkz. çizim 35). Örgünün arka yüzünde bulunan ikinci renkte yün parmakla yerleştirilir ve birinci renkte yünün altında bırakılır. Üstte bulunan birinci renkte yün parmağın üstüne yerleştirilir ve diğer ilmeğe geçilerek örülür (bkz. çizim 36). Sarma nakışının birinci sırası teğel görünümünü vermektedir. Teğel sıraları üst üste bindirilerek istenen motif yapılır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki: Bir makalenin sınırlılığında çeşitli özelliklerini sergilemeğe çaba harcadığımız Türk el sanatlarından el örgüsü çoraplar bu dalda da Türk kültür ve sanatının çok zengin olduğunu ortaya koymaktadır. Bu konuda, il il taramalar yapılmalı, atlaslar oluşturulmalı, kronolojik bir sistem içinde araştırmalar sürdürülerek sanat tarihi ile halkbilim arasında gerekli köprü kurularak, mahalli, artistik nitelikli, kültürel değerler milli, milletlerarası düzeye ulaştırılmalıdır.